

ХЎЖАЛИК ЮРИТУВЧИ СУБЪЕКТЛАР ИШОНЧИЛИГИНИ БАҲОЛАШ: НАЗАРИЯ ВА МЕТОДИКА

Усаров Турғун

Тошкент Давлат Транспорт Университети талабаси

Аннотация: Мақолада тадбиркорлик субъектлари ишончилигини баҳолаш зарурияти ва унинг муҳим жиҳатлари ҳамда тадбиркорлик субъектлари ишончилигини баҳолаш назарий жиҳатлари тадбиқ этилган. Тадбиркорлик субъектлари ишончилигини баҳолаш модели учта мезон асосида яъни ахборот манбалари ишончилигини баҳолаш, молиявий мезонлар асосида ишончилигини баҳолаш ва номолиявий мезонлар асосида ишончилигини баҳолашга қаратилганлиги кўрсатиб ўтилган.

Калит сўзлар: ахборот, ахборот манбалари, ишончилиқни баҳолаш, молиявий мезонлар, номолиявий мезонлар, ишончилигини баҳолаш модели.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНКИ НАДЕЖНОСТИ ХОЗЯЙСТВУЮЩИХ СУБЪЕКТОВ

Аннотация: В статье исследуются важные аспекты необходимости оценки надежности хозяйствующих субъектов, а также разрабатывается модель и методика оценки благонадежности хозяйствующих субъектов. Показано, что модель оценки надежности субъектов хозяйствования основана на трех критериях: оценка надежности источников информации, оценка надежности на основе финансовых и нефинансовых критериев.

Ключевые слова: информация, источники информации, оценка надежности, финансовые критерии, нефинансовые критерии, модель оценки надежности

Биз мамлакатимиз ривожини, аҳоли фаровонлигини таъминлашда ҳал қилувчи ўрин эгаллайдиган тадбиркор ва мулкдорлар ҳуқуқларини ҳар томонлама ҳимоя қиламиз. Республикамизда амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳатларнинг туб илдизи аҳоли фаровонлигини таъминлашга қаратилган. Аҳоли турмуш даражасини яхшиланиши бевосита тадбиркорлик субъектларининг барқарор ривожланишга боғлиқдир. Тадбиркорлик субъектларининг барқарор ривожланишида молиявий ресурсларга бўлган эҳтиёжни ўз вақтида қондирилиши муҳим аҳамиятга эгадир. Тадбиркорлик субъектларида доимий равишда молиявий ресурсларга бўлган эҳтиёж юзага келади. Ҳозирда тадбиркорлик субъектлари молиявий ресурсларга бўлган эҳтиёжни банк кредитлари ҳисобига қондириб келмоқда. Иқтисоди ривожланган давлатларнинг бизнес ҳаётини кузатиш шуни кўрсатадики, фаолиятни, бизнесни 90 фоизи қарз капитали ҳисобига йўлга қўйилади. Бундан кўринадики, тадбиркорлик субъектлари доимий равишда молиявий ресурсларга бўлган эҳтиёжларини банк кредитлари жалб қилади ва уни ишлатишдан моддий наф оладилар.

Тижорат банклари томонидан тадбиркорлик субъектларининг молиявий маблағларга бўлган эҳтиёжини банк кредитлари ҳисобига қопланиши йилдан йилга ўсиб бораётганлиги ушбу соҳанинг ривожланиши қай даражада муҳим эканлигидан далолат беради. Ушбу ҳолат тижорат банклари томонидан ажратиладиган кредит қўйилмаларининг йилда йилга усиш кузатиладиганлигини кўришимиз мумкин. Бу эса кредит рискинни минималлаштириш заруриятини келтириб чиқаради.

Кредит қўйилмалари ҳажмининг ошиши тижорат банкларида кредит қайтмаслик рискин паст бўлган энг мақбул қарз олувчиларни танлаш заруриятини юзага келтирмоқда. Кредит рискинни пасайтиришнинг энг муҳим жиҳатларидан бири тадбиркорлик субъектлари ишончлилигини баҳолаш бугунги куннинг долзарб масалаларидан биридир.

Тадбиркорлик субъектлари ишончлилигини баҳолашнинг асосий жиҳатлари келгуси йилларда банкрот бўлмаслик, молиявий қийинчиликлар, кризис ҳолатлар, молиявий бўлмаган мезонлар асосида корхона фаолиятини баҳолашга қаратилади.

Тадбиркорлик субъектларининг ишончлилигини баҳолашда қуйидаги мезонларга таяниш муҳим деб ҳисоблаймиз:

1. Тадбиркорлик субъектларнинг кредитга лаёқатлилигини баҳолаш учун зарур ахборот манбалар ишончлилиги;
2. Тадбиркорлик субъектини молиявий кўрсаткичлар орқали молиявий аҳволи ва келгусидаги ҳолатига баҳо бериш;
3. Тадбиркорлик субъектини номолиявий кўрсаткичлар асосида кредит тарихига, турли хил кредитлардан фойдаланиш даражасига, лойиҳанинг реаллигига, бизнес фаолиятига ва бизнес обрўсига баҳо бериш.

Ушбу мезонлар асосида тадбиркорлик субъектлари ишончлилигини баҳолаш ва ишончли корхоналарнинг кредитга лаёқатлилигини баҳолаш орқали кредит ажратиш тижорат банклари учун кредит қайтмаслик рискинни сезиларли даражада камайтириш имконини беради.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, тадбиркорлик субъектлари ишончлилигини баҳолаш қуйидаги методикани тавсия этмоқчимиз:

1-жадвал

Тадбиркорлик субъектлари ишончлилигини баҳолаш методикаси

- I. Зарур ахборот манбалари ишончлилигини баҳолаш
 - 1.1. Ахборот манбаларини техник жиҳатдан тўғрилигини текшириш
 - 1.2. Ахборот манбаларини мазмунан тўғрилигини текшириш
 - 1.3. Молиявий ҳисобот маълумотларининг мослиги
- II. Молиявий мезонлар асосида ишончлилигини баҳолаш
 - 2.1. Молиявий коэффициентлар орқали баҳолаш
 - 2.2. Иқтисодий ночорлиги(банкротлигини)ни баҳолаш
 - 2.3. Молиявий ҳисобот элементларини башоратлаш
- III. Номолиявий мезонлар асосида ишончлилигини баҳолаш

3.1. Кредит тарихи ва қарз маблағларидан фойдаланиш даражасига баҳо бериш

3.2. Бизнес фаолияти ва бизнес обрўсига баҳо бериш

3.3. Лойиҳанинг реаллигига баҳо бериш

Ушбу методика учта муҳим мезонга таянади. Дастлаб тадбиркорлик субъекти томонидан тақдим этилаётган ахборотларнинг ишончлилиги баҳоланади. Дастлаб тақдим этилаётган ахборотларнинг техник жиҳатдан тўғрилигига баҳо берилади, яъни ахборотларни арифметик жиҳатдан тўғрилиги, тегишли меъёрий ҳужжатлар асосида рамийлаштирилганлиги, кўрсаткичларнинг бир-бирига мослиги ўрганилади. Ахборот манбаларини мазмунан текширишда эса ҳисобот маълумотларини инвентаризация натижаларига, дастлабки ҳужжатларга ва банк маълумотларига мослиги ўрганилади. Молиявий ҳисобот маълумотларининг мослигида эса бир ҳисобот шаклидаги маълумотнинг иккинчи бир ҳисобот шаклидаги маълумотга мослиги ўрганилади.

Тадбиркорлик субъектлари ишончлилигини баҳолашда молиявий мезонлар асосида ишончлилигини баҳолаш муҳим босқичлардан бири ҳисобланади. Тадбиркорлик субъектлари ишончлилигини баҳолашда энг муҳим хулосалар молиявий коэффицентлар натижаларига қараб чиқарилади. Молиявий коэффицентларни аниқлаш ва унинг ўзгаришларини қиёсий таққослаш асосида хўжалик юритувчи субъектлар молиявий аҳволини аниқроқ ўрганиш имкони туғилади. Молиявий мезонлар асосида ишончлилигини баҳолашда корхонанинг иқтисодий ночорлиги(банкротлиги)ни баҳолаш зарурияти юзага келади, яъни тадбиркорлик субъектнинг ҳаётийлик даражасини олдиндан кўриш имкони унинг ишончли корхона эканлигини билдиради. Корхоналарнинг банкротлик эҳтимолини баҳолашда ҳалқаро амалиётда жуда кўп моделлардан фойдаланиб келинмоқда. Амалиётда энг кўп қўлланиладиган моделлардан бири Алтман модели ҳисобланади. Корхоналар ишончлилигини баҳолашда молиявий ҳисоботларини башоратлаш муҳим босқичлардан биридир. Корхоналар молиявий ҳолатини прогнозлаш мажбуриятларни қайтариш эҳтимолини, келгусидаги рентабеллик даражасини аниқлаш имконини беради.

Тадбиркорлик субъектлари ишончлилигини баҳолашда номолиявий мезонлар ҳам муҳим ўрин тутади. Номолиявий кўрсаткичлар молиявий кўрсаткичлар воситасида аниқлаб бўлмайдиган, лекин мазкур масала учун муҳим бўлган жиҳатларни сезиш ва тушуниш орқали қарор қабул қилиш имконини беради. Номолиявий кўрсаткичларни ўрганмасдан туриб, корхонадаги ҳақиқий вазият тўғрисида тўлиқ маълумот олиб бўлмайди. Тадбиркорлик субъектларининг кредитга лаёқатлилигини баҳолашда энг муҳим номолиявий кўрсаткичлардан бири корхонанинг кредит тарихи ва қарз маблағлардан фойдаланиш даражаси каби кўрсаткичлардир. Кредит тарихининг ижобий бўлиши ва қарз маблағлардан фойдаланиш даражаси юқорилиги корхонанинг ишончлилигини кўрсатади. Корхонанинг бизнес фаолиятининг барқарор бўлиши кўп номолиявий кўрсаткичлар билан боғлиқдир. Ушбу номолиявий кўрсаткичлар корхонанинг бозордаги обрўсини

белгилаб беради. Корхоналар ишончилигига баҳо беришда тадбиркорлик субъекти томонидан амалга оширилаётган лойиҳаларнинг реаллиги ҳам асосий омиллардан бири ҳисобланади. Бунда корхона томонидан амалга оширилаётган лойиҳа қанчалик ҳаётийлиги барқарор ривожланишга ва корхонанинг ишончилигига катта таъсир кўрсатади.

Тадбиркорлик субъектлари ишончилигини баҳолашда назарий жиҳатдан куйидагиларни тадбиқ этиш зарур деб ҳисоблаймиз:

- тадбиркорлик субъектлари томонидан тақдим этиладиган маълумотларнинг ишончилигини баҳолаш. Ишончли ахборотга эга бўлмасдан тадбиркорлик субъекти фаолиятига тўғри баҳо бериш имкони мавжуд эмас;

- тадбиркорлик субъектлари ишончилигини баҳолашда молиявий жиҳатдан кенг қамровли баҳо бериш бу эса корхонанинг молиявий барқарор ёки нобарқарорлиги аниқлаш имконини беради;

- тадбиркорлик субъектлари фаолиятини молиявий бўлмаган мезонлар асосида ишончилигини баҳолаш орқали корхонанинг тадбиркорлик имкониятлари, бозорда ўрни ва обриси, қарздан фойдаланиш имкониятларни аниқлаш имконини беради.

Тижорат банклари томонидан тадбиркорлик субъектларининг кредитга лаёқатлилигини баҳолашда ушбу методикадан фойдаланиш орқали кредит рискинни сезиларли даражада камайтириш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси асосида демократик ислохотлар йўлини қатъий давом эттирамиз. Янги сайланган Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг лавозимга киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталари қўшма мажлисидаги нутқи. <https://yuz.uz/news/yangi-ozbekiston-taraqiyot-strategiyasi-asosida-demokratik-islohotlar-yolini-qatiy-davom-ettiramiz>.

2. М.Ҳ.Раҳимов, Н.Н.Каландарова. Молиявий таҳлил. Дарслик. - Т.: “Иқтисод-Молия”, 2019. - 736 б.

3. Жамбекова Р.Л. Методика системной экономической диагностики предприятия. / Дис.... др. экон. Наук., 2012. - 354 с.

4. Ендовский Д. А., Бахтин К. В., Ковтун Д. В. (2016) Анализ кредитоспособности организации и группы компаний : учебное пособие.- М. : КНОРУС, - 376 с.

5. Ендовский Д.А., Бочарова И.В. (2005) Анализ и оценка кредитоспособности заемщика. Учебно-практическое пособие. М. : КНОРУС. - 272 с.

6. Лиференко Г.Н. (2005) Финансовый анализ предприятия: Учеб.пособие.- М.: Экзамен, с. 160

7. Наумченкова Ю. В. (2016) Оценка кредитоспособности заемщика. Теория и практика современной науки. № 5. с.5

8. Рахимов М. Фирма ва компанияларнинг мулки, капитали ва мажбуриятларини молиявий коэффициентларда баҳолаш. “Молия” илмий журнал. – Тошкент, 2011 йил 1-сон. 6 бет.